

EDUCACIÓN PARA A PAZ: COMPLEXOS E PROXECCIÓNS VIOLENTAS

Calo Iglesias

Seminario Galego de Educación para a Paz

1. O COMPLEXO DE VÍCTIMA

O dicionario da Real Academia Española define a vítima como unha persoa que “padece dano por culpa allea ou por causa fortuíta”. Pero nestas reflexións referímonos ó *complexo de vítima*, é dicir, a unha determinada reacción neurótica, a un estado de ánimo enfermo: a *victimite*.

O complexo de vítima describe o estado de ánimo dunha persoa que se sente impotente e vulnerable nun mundo hostil, inxusto, perigoso e sometido ó azar. Esta forma de relacionarse co mundo constitúe un clima de enfermiza carga emotiva que envolve a moitos seres humanos; vén sendo ademais a cor do cristal co que miran, o filtro mental a través do que perciben a vida.

Na base dese oprimente e lamentable estado de ánimo descobre Annie

Marquier¹, a quen seguimos, dúas estruturas mentais e emocionais, en gran parte relegadas ó inconsciente: un sentimento de carencia e outro de impotencia. E sinala tres condicionamentos que favorecen a implantación desas estruturas de carencia e impotencia:

1º. Un condicionamento que xorde da experiencia do nacemento e dos primeiros anos de vida, cando o neno non recibe o amor, a atención, o soporte físico, afectivo e moral que debería recibir. Entón van incubando inconscientemente un sentimento de insatisfacción, de frustración, de carencia, que xera o estado de ánimo de vítima.

No nivel mental inconsciente, o resentimento, a cólera, a violencia agresiva vanse acumulando como protesta fronte ó que ofrece a vida. E cando ese neno tenta expresa-los seus

¹ Marquier, A., *El poder de elegir o el principio de responsabilidad*, Barcelona, Luciérnaga, 1996.

sentimentos é reprimido, castigado. Este feito acrecenta o peso das emocións negativas, pero agora reprimidas moi profundamente no inconsciente xa que resulta perigoso manifestalas. Entón o neno desenvolve un sentimento de impotencia no contexto dun universo represor e xordo ás súas necesidades, hostil e absolutamente incomprendible para el.

2º. Ó anterior condicionamento engádense as experiencias posteriores da nenez. Cada vez que o neno busca expresar e crear algo en por si, vese enfrontado a unha montaña de prohibicións, ameazado polo ambiente familiar ou social. O mundo exterior non lle está ofrecendo o suficiente apoio, respecto e liberdade de expresión, non lle reconece poder ningún. Ten que escoitar unha e mil veces que se quere comprensión e acollemento, debe someterse á autoridade exterior. O neno aprende unha lección dura e frustrante: non sabe nada, non ten dereito a manifestarse, a crea-la súa propia vida. Interioriza que para recibir protección e consideración debe someterse².

Pero ás veces non se somete e, para se protexer, reacciona con rebeldía. Tanto na submisión coma na rebeldía desenvolverá un forte sentimento de impotencia e ira, e acumulará

resentimento e violencia contra un mundo que non lle permite ser libre, feliz e satisface-las súas propias necesidades.

Estas experiencias negativas, deshumanizadoras, non rematan na infancia. Pero unha vez tomadas as decisións fundamentais (represión, resentimento, agresividade desmesurada, autoodio), a persoa continúa acumulando ó longo da súa vida experiencias que percibirá a través dun filtro mental programado desde a nenez e que fortalecerán estas programacións primeiras.

Conformada coas devanditas experiencias, a persoa chega a se convencer de que é incapaz de controla-la súa vida, unha vida amarga e inxusta; que as outras persoas viven para traizoala, manipulala e, no peor dos casos, para eliminala. Os seus mecanismos instintivos de protección e compensación serán a desconfianza, a hipocrisía, o cinismo, o contraataque, a proxeción...

3º. O contorno humano, en xeral, comunica a mesma mensaxe: que o mundo non ten gracia ningunha, que estamos perdidos, que non temos ningún poder sobre os acontecementos. O fatalismo.

² Este xénero de autoritarismo destrutivo sitúase no polo oposto doutro condicionamento igualmente negativo, o dunha permisividade case absoluta, que termina sendo tan destrutiva coma o autoritarismo.

Pode parecer un cadro catastrofista, pero estamos falando de patoloxías. ¿Será certo que existen tantas persoas neuróticas? Non debemos esquecer que as persoas somos moi propensas a ocultar estas experiencias frustrantes e as nosas patoloxías. A xente coloca a máscara, “o personaxe”, e simula que todo marcha ben. As emocións negativas acóchanse nunha imaxe de boa persoa, equilibrada, sociable, dotada de sentido común e de boa vontade. Ata que a máscara cae. Entón, nesas circunstancias “desenmascarantes”, emerxe a nosa verdadeira carga emocional cunha violencia que produce desconcerto: “¿Pero que lle pasa a ese? ¿Toleou de repente?”.

Depresivos e agresivos

Annie Marquier sinala, por debaixo das variantes persoais, dúas categorías xerais de vítima: a depresivo-pasiva, con tendencia á autodestrucción, e a vítima agresivo-activa, que tende de maneira especial a destruí-los outros. Dentro desta última tipoloxía destaca outros dous tipos:

—A vítima agresivo-reprimida con tendencia a xemer, a se laiar, a xogar sempre ó “pobre de min”, a reprimi-la súa frustración e violencia agresivas, a poñe-los demais en situación de sentírense culpables. É persoa que esencialmente vive no medo.

—A vítima agresivo-explicita, con tendencia a rosmar, a protestar, a

estar sempre descontenta, a declarar ruidosamente que a razón sempre está da súa parte. É persoa que vive na cólera. Nesta categoría encóntranse aquelas persoas que xogan a mesías salvadores e xusticeiros, sempre a prol de boas causas para encubri-la súa verdadeira motivación. Volveremos sobre esta variante.

2. AS PROXECCIÓNS VIOLENTAS

2.1. Dimitir da propia responsabilidade

Na nosa cultura actual evidénciase unha actitude colectiva de *victimite*. A vítima propende a dimitir da súa propia responsabilidade, proxectándoa cara ós outros. Xa que logo, entre os síntomas máis inequívocos da *victimite* está o de responsabiliza-las outras persoas de todo o que sucede e, por suposto, das nosas propias reaccións emocionais.

Non pretendo negar que as actitudes proxectivas carezan de lóxica. Son comprensibles porque tamén existen responsables alleos. Pero cando eludímo-la responsabilidade das nosas accións, das nosas emocións, cando as proxectamos fóra de nós, estamos dándolles ós demais o poder sobre a nosa vida, estamos dándolle-lo control. Cede-lo control do noso estado emocional ás outras persoas e censuralas cando as cousas non resultan ben é perpetuar un estado de infantilismo,



O grito, Rodin. 1899. Expresión de dor da vítima..

de impotencia e carencia de recursos persoais. Clamamos contra as malas persoas, contra os pervertidos políticos, contra o sistema que nos oprime... As persoas posuídas polo complexo de vítima están sempre a acusar a todo o mundo —en Galicia dicimos “a todo Dios”, que é unha expresión aínda máis ambiciosa...—. O resultado é un estado de irritación case permanente e a perda do sentido do humor.

Cando temos decidido que todo o malo que ocorre, mesmo todo o malo que “nos” ocorre, é responsabilidade dos outros, estamos a facer unha declaración de impotencia e o único que nos queda é xerar esixencias emotivas, desconfiar, protexernos, acusar a todo o mundo —“a todo Dios”— polas nosas decepcionantes expectativas. Isto forma parte do comportamento neurótico da vítima, e os sistemas de poder saben utilizar moi ben o mecanismo desta estrutura mental para manipular e domina-las persoas.

Ó tempo que decidimos culpa-los outros por sempre xamais, tamén nos enchemos de razón. Desde a afirmación de “eu teño razón e os demais son atrasados mentais ou cínicos crónicos”, a persoa afirmase na arrogancia,

no dogmatismo, na violencia e o resentimento³.

Esta tendencia proxectiva de bota-la culpa ós demais e se cargar de razón, vén sendo unha compensación ó sentimento de baixa autoestima; porque moitas persoas tratan de construí-la súa propia autoestima a partir da inculpación e difamación sistemática das outras persoas. Volveremos sobre isto cando analicémo-la psicloxía do *homo hostilis* e a creación do inimigo.

2.2. O complexo de mártir/salvador

Outro estado de ánimo propio da persoa afectada de *victimite* podémolo formular así: “Eu, que tanto me sacrifico, eu que tanto dou, o único que recibo é ingratidade”. A vítima vívese como mártir, como ser sacrificado... Mesmo cando axuda, faino como “salvador”. O seu pretendido “don de si mesmo” é un servizo do xénero “servizo-sacrificio”, acompañado dun sentimento de perda de algo. Como espera un recoñecemento moi grande polo moito que el ofrece e se sacrifica, etc., e como tódalas persoas están en débeda con el, cando ten a impresión de non recibir todo o que merece, chega á conclusión de que a xente é

³ De aí que un trazo da persoa enferma de *victimite* sexa a carencia do sentido do humor. Todos coñecemos líderes políticos ou sindicais que sempre levan o ricto do noxo na súa cara. Afirmamos isto con todo o respecto ós seus sentimentos e graves responsabilidades, pero tamén cunha invitación a que atendan ó xogo alegre da vida. A alegría de vivir, a festa e a benevolencia non demostran necesariamente unha lixeireza, unha falla de responsabilidade, unha ofensa ó terrible drama da vida.

ingrata, desprezable. Cada contacto coas outras persoas acrecentará a súa insatisfacción, a súa decepción.

Polo devandito, a persoa afectada de *victimite* está dominada por un profundo sentimento de padece-la inxustiza. Este sentimento de inxustiza xerará outro de celos, de ser un perdedor no xogo da vida. E como perdedor resúltalle insoportable ver como outros xogan e gañan. A súa filosofía inconsciente vén a ser esta: "Posto que eu non podo gañar, que ninguén gañe".

Cando decide asumir directamente a defensa e salvación dos débiles e oprimidos da Terra, a vítima busca recuperar un sentimento de poder e compensar así o de impotencia que leva incrustado no fondo do seu inconsciente. A vítima percíbese como mesías salvador dos débiles e oprimidos da Terra. A causa que asume é moi boa, pero a suposta realización salvadora está enchoupada de violencia e resentimento porque é unha ocasión de se vingar da humillación sufrida desde sempre. Indubidablemente, esta non é unha forma eficaz e humanizadora de axuda-los débiles e oprimidos. O mellor medio de axudalos sería devolvérllle-lo poder, algo que a vítima é incapaz de facer posto que ela mesma ten perdido o sentido do seu propio poder.

A vítima, polo demais, desde o seu rancor e desconfianza, evitará comunica-los seus sentimentos reais. A súa relación de "comunicación" será agresiva, resentida contra os responsables da súa infelicidade. Fóra dos momentos de axitación violenta — cando "canta as corenta a todo Dios"— a vítima vive nun estado de illamento e incomunicación.

Tal actitude non fai máis que alimenta-lo temor e o odio xa existentes neste mundo. Moitos movementos de protesta, que en si son moi lexítimos, acochan as vítimas inconfesas, persoas que utilizan as institucións de todo tipo como vías de escape das súas cóleras contra a humanidade. Resulta así unha perversión dos sentimentos de solidariedade, que se converten en proxeccións de odio e rancor contra os culpables da explotación, das inxustizas, que, naturalmente, sempre son os outros...

A este respecto quero recorda-la análise que fai Stanislav Grof⁴ das relacións entre a psicopatoloxía do tirano e a do rebelde revolucionario enfermo de *victimite*. As súas motivación profundas, afirma Grov, proceden da mesma fonte e son dun xénero semellante. O estado mental do dictador furioso e o do enfurecido revolucionario, no momento da súa confrontación,

4 S. Grov, *Psicología transpersonal*, Barcelona, Kairós, 1988.

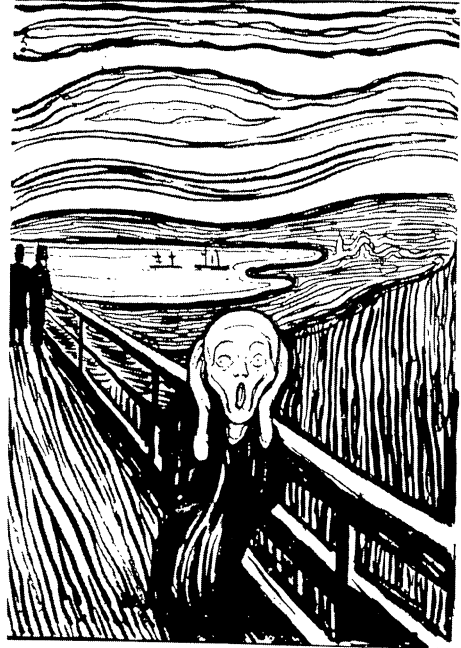
non se diferencian entre si. Pese ás profundas diferencias nas súas ideoloxías e na xustificación moral das súas accións, recoñecendo as diferencias significativas nos valores éticos e sociais dos sistemas que representan, ámbolos dous teñen en común a ausencia fundamental dunha auténtica introspección psicolóxica nos verdadeiros motivos da súa conducta. Isto pode explicar que os programas máis radicais e a loita revolucionaria cheguen con frecuencia a crea-lo efecto dun péndulo, segundo o cal o oprimido de onte pasa a se-lo opresor de mañá. Os cárceres e campos de concentración, as torturas, seguen a funcionar; só cambian os prisioneiros, os torturados e torturadores⁵.

O sentimento de impotencia, de debilidade, de indefensión, pode igualmente leva-la persoa a buscar un salvador fóra de si. Pero despois dun fervoroso entusiasmo, o salvador non será máis que un ser humano tan desprezable e odioso coma o resto da humanidade. Trala primeira arroutada, chegará a amarga decepción...

2.3. *O homo hostilis* e a construción do inimigo

Sam Keen⁶, nunha profunda análise sobre o *homo hostilis* —a persoa

hostil— comeza con este poema estremecedor:



O grito, E. Munch, 1903. Xilografía. Expresión de susto de quen se encontra sen ánimo e foxe da súa responsabilidade.

* Para crear un inimigo, colle un lenzo en branco e esboza nel as figuras de homes, mulleres e nenos.

Somerxe na paleta inconsciente da sombra alienada un gran pincel e emporca os alleos coas turbias cores da sombra.

Debuxa no rostro do teu inimigo a envexa, o odio e a crueldade que non te atreves a admitir como propias.

⁵ Jorge Semprún, na súa admirable memoria "La escritura o la vida", recorda que os mesmos campos de concentración nazis foron utilizados despois da guerra pola represión estalinista.

⁶ VV. AA., *Encuentro con la sombra*, Barcelona, Kairós, 1993.

* Tódalas citas textuais foron traducidas polo autor deste artigo.

Ensombrece todo asomo de simpatía nos seus rostros.
 Borra calquera indicio
 dos amores, esperanzas e temores
 que se constelan calidoscopicamente
 arredor do corazón de todo ser humano.

Deforma o seu sorriso ata que adopte
 o aspecto tenebroso dun aceno de crueldade.

Arrinca a pel dos ósos
 ata que asome o esqueleto inerme da morte.

Esaxera cada trazo
 ata transformar cada ser humano
 nunha besta, nunha animalia, nun insecto.

Enche o cadro con tódolos demos e figuras malignas
 que alimentan os nosos pesadelos ancestrais.
 Cando teñas rematado o retrato do teu inimigo,
 poderás matalo e esnaquízalo
 sen sentir vergoña nin culpa ningunha.
 Porque entón o que destruírás
 terase convertido nun inimigo de Deus,
 nun obstáculo para a sagrada dialéctica da historia.

A construción do inimigo facilita o camiño da destrución máis cruel e repulsiva. Erich Fromm escribiu que a destructividade máis inhumana non se experimenta como tal de maneira consciente, senón que é racionalizada de moi distintas formas: como servizo, amor, deber, patriotismo... E sempre, como pano de fondo, O INIMIGO.

Algúns persoas ou grupos afortunados sufrimos en menor medida os efectos da destructividade e podemos vivir unha realidade máis amable; pero outras persoas, pobos ou etnias teñen sufrido ou sofren o azoute das accións máis desapiadadas. Non hai nada que

xustifique a arrepiante escena dunha nai ruandesa agonizando xunta o seu bebé desnutrido ou uns soldados destrozando a patadas a cabeza dun prisioneiro. Pero esa nai, ese neno, ese prisioneiro son o inimigo, e dende esa turbia percepción todo cambia na conciencia do agresor. Unha nai que agoniza, un simple prisioneiro de guerra son o inimigo da patria, de Deus, dos meus intocables intereses, un obstáculo para a sagrada dialéctica da historia.

A personalidade do *homo hostilis* é particularmente recoñecible na psicopatoloxía militarista. Proxéctanse en determinados contextos as frustracións persoais, étnicas ou nacionais e o asasinato encóbrese debaixo do manto do heroísmo, do patriotismo.

A paranoia do heroe/patriota presupón un complexo de mecanismos mentais e emocionais cos que unha persoa ou grupo social se atribúe todo o honor, xustiza e pureza, mentres lle asigna toda a maldade ó inimigo. Algúns mandos militares proxectan o seu odio e resentimento nas prácticas vexatorias do adestramento militar. Búscase ademais o contaxio, a propagación, o crea-la mentalidade do *homo hostilis* na tropa. Os insultos, puñadas e patadas dáselle ó inimigo, e a tropa, mediante o contaxio, reproduce o mesmo odio e proxecta os mesmos insultos, patadas e mortes contra o inimigo. Nesta demencia non hai sitio para a comprensión, a compaixón, o

respecto polos máis elementais dereitos do ser humano.

Cando estou a escribir estas reflexións —xuño de 1997— leo nos diarios o seguinte titular “A vergonza de Mogadiscio”. Italia está horrorizada polo comportamento dalgúns casos azuis en Somalia. O semanario italiano *Panorama* descobre unhas fotos nas que uns soldados someten a tortura e violacións a prisioneiros e prisioneiras somalís. Non só en Italia. Tamén aquí, en España, nos campos de fútbol, nas liortas bébedas das fins de semana, no País Vasco... (“Nove encarapuchados dan unha brutal malleira a un ertzaina cando saía dun bar en Hernani”. Diario *EL PAÍS*, 15 de xuño de 1997).

Impresionan as reflexións de José Antonio Marina sobre as consecuencias deshumanizadoras da patoloxía delirante da abstracción:

[O delirante] vive para abstraccións, mata por abstraccións: a raza, o pobo, a nación. Os demais seres humanos son convertidos tamén en abstraccións: o inimigo, o obxectivo militar... As consecuencias dos seus actos son de novo abstraccións: a misión cumprida. A dor física, a soidade, os amores desfeitos, a morte, as interminables agonías son, ós seus ollos, inmudicia biográfica. [Diario *ABC Cultural*, número 181].

O *homo hostilis* é manifestamente maniqueo. Como apunta Sam Keen: “Nós somos inocentes / Eles son

culpables. Nós dicímo-la verdade / Eles menten. Nós informamos / Eles fan propaganda. Nós temos un Ministerio de Defensa / Eles teñen un Ministerio da Guerra. Os nosos mísiles e armas son defensivos / Eles teñen armas ofensivas”.

Os “fobotipos”

O profesor Guillermo Aparicio ten descrito ós “fobotipos” como unha especie de imaxes hostís, de fobias que entrañan unha intensa carga de medo e de odio irracional xeneralizado. Os “fobotipos” significan a renuncia á racionalidade, fomentan o infantilismo mental, emocional e verbal, son o resultado dunha dinámica de regresión e retroceso, unha marcha cara a atrás no proceso de humanización e no proceso individual de maduración. O “fobotipo” como etiqueta, insulto ou chiste, serve para proxectar, espertar e fomentar medos e odios individuais e colectivos, coa finalidade de desindividualiza-las relacións humanas, freando os mecanismos racionais e impedindo a formación de emocións e afectos individualizados, diferenciados, personalizados.

Os “fobotipos” funcionan como estereotipos que substitúen e aforran os esforzos persoais de reflexión e decisión; estereotipos que se alimentan de resentimentos, prevencións, medos, desconfianzas... Son atallos mentais e afectivos que desvían do camiño da

convivencia. O que conta non é a persoa que teño diante miña, senón a imaxe preconcebida, o esquema, o *feinbild* —en alemán— que en min esperta esa persoa, esa etnia, e que me impulsa a tratala con fobia, con animadversión, con prevención, desconfianza e desprezo. Non conta a persoa e a súa realidade individual e colectiva, senón a imaxe estereotipada que teño dela e que proxecto violentamente sobre a vítima.

Considera o profesor Aparicio⁷ que unha función primaria para un traballo de moralización, de democratización e de educación pacificadora é a de desenmascarar e desmontar esas imaxes hostís, esas fobias individuais e colectivas. Desmonta-los “tipos” e facilita-lo acceso ás persoas. Propón que dediquemos un tempo xuntos a seguir a pista dos “fobotipos” na (in)cultura, a política, a relixión, os medios de comunicación e a linguaxe cotiá. Como esquema de traballo ofrece a distinción entre os seguintes fobotipos:

—Imaxes aplicadas a colectivos humanos. Por exemplo, as imaxes de catástrofes naturais (“*onda de emigrantes*”); de ameazas zoolóxicas (“*hordas roxas*”); de catástrofes humanas (“*epidemia de xitanos*”).

—Nomes colectivos (neutros de seu) que se converten en “fobotipos” ó

se transferir a outros colectivos: *roxo, xudeu, xesuíta, galego, indio, chinés...*

—Alcumes colectivos xurdidos xa como “fobotipos”: *sudaca, franchute, marrán...*

—Chistes que estigmatizan colectivos enteiros: *chistes sobre galegos, escoceses, cataláns, homosexuais...*

Eu realicei unha experiencia sobre fobotipos hai algúns meses nunha reunión con rapaces e rapazas en Pamplona. Improvisamos unha choiva de “fobotipos” mentres tomabámo-lo café. Algúns dos moitos “fobotipos” que saíron foron os seguintes (en castelán): *kurda, opusiano, beato, sociata, pecero, perro, cipayo, moro, topo, madero, camello, suplicio chino, oveja negra, garbanzo negro, cardo, amarillo, zorra, verdulera, fregona, marujona, burro, mulo, tortillera, mariposón, coneja, víbora, arpía, pulpo, pellejo, leona, meapilas, chinche, mosca cojonera, coreano, aldeano.*

Temos que crear unha conciencia nova, examinar polo miúdo a forma en que manufacturámo-la figura do inimigo; unicamente así o mundo deixará de ser, para millóns de seres humanos, un inmenso cemiterio.

⁷ Ve-lo relatorio de G. Aparicio, “La presencia de los fobotipos y el trabajo pedagógico para descubrirlo”, en *Actas do I Congreso Europeo de Educación para a Paz - Teachers for Peace*, Imprenta Tórculo, Santiago de Compostela, 1995.

Os heroes e os líderes da paz no noso tempo serán aqueles homes e mulleres que teñan o valor de se mergullar na escuridade do psiquismo persoal e colectivo en busca do auténtico inimigo: o inimigo interno. A psicoloxía profunda —recorda Sam Keen— proporcionounos a evidencia incuestionable de que fabricámo-lo inimigo coas partes negadas do noso propio *ego*. Polo tanto o mandamento evanxélico “ama o teu inimigo coma a ti mesmo”, indícanos-lo camiño que conduce ó autoconhecimento e á paz. De feito, amamos e odiamos na mesma medida na que nos amamos e odiamos a nós mesmos. No rostro do noso inimigo encontrámo-lo espello no que contemplar nidiamente o noso verdadeiro rostro.

2.4. Natureza psicolóxica e política da hostilidade

Unha análise completa sobre a hostilidade debe atender non só á súa natureza psicolóxica, senón tamén á política. Unha axeitada comprensión da violencia precisa dun enfoque pluridisciplinar que englobe os seus diversos factores causais: por unha banda o psiquismo belicista, a paranoia e a imaxinación; por outra, a *polis* violenta, a propaganda, os conflitos xeopolíticos, os conflitos de intereses e valores entre as diversas culturas e nacións.

Calquera reflexión fructífera deberá, pois, tomar en consideración o psiquismo individual pero tamén as institucións sociais. É importante afirmalo: temos que concibir e imaxinar alternativas psicolóxicas e políticas para o problema da violencia, da guerra, da hostilidade; cambia-la mentalidade do *homo hostilis*, á vez que tentamos modifica-la estrutura das relacións internacionais. Isto supón a dobre tarefa de emprender unha viaxe heroica cara ó noso *ego* e ensaiar tamén un novo estilo, máis compasivo, de facer política.

Erich Fromm⁸, reflexionando sobre a interrelación do psiquismo patolóxico e o político-social no nazismo, escribe:

Nas discusións científicas, e aínda máis nas populares, con frecuencia adoitan aparecer dúas opinións opostas: primeiro, que a psicoloxía non ofrece explicación ningunha dun fenómeno de carácter económico e político como o fascismo; e segundo, que o fascismo constitúe, máis que nada, un problema psicolóxico. A primeira opinión considera a ideoloxía nazi como o resultado dun dinamismo exclusivamente económico —a tendencia expansiva do imperialismo alemán— ou ben como un fenómeno esencialmente político —a conquista do Estado por un partido político, apoiado polos industriais e “junkers”—, en suma, a victoria nazi é considerada como a consecuencia dun engano por parte dunha minoría,

8 E. Fromm, *El miedo a la libertad*, Barcelona, Paidós Studio, 1991.

acompañado de coerción sobre a maioría do pobo.

O segundo punto de vista, por outra parte, sostén que o nazismo pode ser explicado unicamente en termos psicolóxicos, ou máis ben, psicopatolóxicos. Hitler é cualificado como un tolo ou como persoa neurótica; e analogamente os seus seguidores son cualificados de dementes ou desequilibrados [...].

Conforme á nosa opinión, ningunha destas explicacións —que acentúan a importancia dos factores económicos ou políticos, excluindo os psicolóxicos, ou viceversa— debe considerarse correcta. O nazismo constitúe un problema psicolóxico, pero os factores psicolóxicos deben ser comprendidos como moldeados por causas socioeconómicas: o fascismo é un problema económico e político, pero a súa aceptación por parte de todo un pobo ten que ser entendido sobre unha base psicolóxica.

Resultan igualmente moi oportunas as observacións de S. Grov⁹ a propósito dos líderes políticos con serios conflitos intrapersoais non resoltos pacificamente. O fenómeno das proxeccións agresivas destructivas¹⁰ por parte destas personalidades psicópatas ten graves consecuencias pola súa incidencia nos programas e actuacións políticas. Sen abandona-lo compromiso pola xustiza social, sería desexable

que os líderes dos movementos de reforma e revolución realizasen un traballo de reeducación ata alcanzar un equilibrio emocional. O que sae fóra de nós é só unha consecuencia do que está dentro. Vén a se-lo lamentable berro de “ETA, mátalos”.

3. ALGUNHAS CONCLUSIÓNS

1^a) Afortunadamente, hai alternativas para supera-lo estado de ánimo de vítima e construír outro estado de ánimo moito máis positivo en termos de benestar, enerxía e saúde. Un estado de ánimo que permita vivir en paz con nós mesmos, cos outros, coa natureza. Unha persoa pode cura-la *victimite* creando pacientemente as condicións para un novo contexto de pensamento, unha nova conciencia que sexa xeradora de liberdade e serenidade e que axude a resolver da mellor maneira —a pacífica— os conflitos interiores.

Desexaría que non se malinterpretase a análise un tanto cáustica do estado de ánimo da vítima. A descrición desta patoloxía fixémosla co fin de observar comprensiva e compasivamente o noso mecanismo humano. En

⁹ Grov, S., *Psicología transpersonal*. Barcelona, Kairós, 1988.

¹⁰ Erich Fromm distingue entre agresión defensiva ou benigna, que se pon ó servizo da supervivencia, e agresión destrutiva. Esta última, na súa opinión, parece ser específica dos seres humanos e tende a aumentar, a ser máis eficaz co progreso da civilización. Dada a poderosa tecnoloxía que temos, a agresión destrutiva resulta unha ameaza grave para a supervivencia da vida no planeta.

Quero recordar, por outra banda, a etimoloxía da palabra “agresión”, que vén do verbo latino *aggredior* co significado de “ir en dirección a, achegarse”. Curiosamente, a consolidación semántica do termo *aggredior* quedou en “atacar”. Damos por suposto —é moito supoñer— que cando unha persoa vai cara a outra é para atacala. Temos esquecido o sentido xeral de “achegamento”. Unha persoa pode ir cara a outra tamén para axudala, bicala...

maior ou menor medida, tódalas persoas estamos afectadas de *victimite*. É necesario, pois, desde os valores dunha educación para a paz, non desprezar a ninguén, e nunca ás persoas afectadas de *victimite*; e tampouco inculparse un mesmo cando comprobémo-lo noso propio victimismo. Calquera que sexan os erros, as contradicións, as incoherencias, debemos ter presente no noso corazón un amor incondicional cara a nós mesmos e ós outros. Unha persoa afectada de *victimite* non está en contacto co seu centro persoal, co seu ser real, como diría Antonio Blay¹¹. Esta persoa, que pode ser eu, ten dereito á nosa comprensión e compaixón porque está alienada e sofre profundamente, aínda que non coñeza as causas reais do seu sufrimento. É o feito de tomar conciencia das causas reais o que, sen dúbida, nos poñerá no camiño de resolver pacificamente os nosos propios conflitos.

2ª) Desde os valores dunha educación para a paz pensamos que as proxeccións violentas, como formas de protesta contra a opresión e a inxustiza, encobren graves patoloxías e esquivan o principio da propia responsabilidade. Hai outras formas máis eficaces e humanizadoras de protestar, de rebelarse contra a opresión e a inxustiza; formas que utilizan o discernimento, a escoita activa e o sentido do propio poder e dignidade.

Fig. 2.



O rostro da cólera. Debuxo de Le Brun.

3ª) Xusto é recoñecer que non tódalas nosas críticas e condenas son reaccións patolóxicas de trazos propios indesexables e non asumidos. Non podemos eliminar dos nosos sentimentos a indignación, a repulsa diante da inxustiza, diante dunha violación, un abuso, un xenocidio. As accións sociais e políticas que sexamos quen de poñer en marcha, debemos poñelas. A indignación e a repulsa, sempre que non dexeneren en odio, poden resultar positivas á hora de comprometermos na transformación e mellora da sociedade. A indignación, a cólera, coma tantas

¹¹ Aconsello a lectura das súas obras: *La personalidad creadora. Técnicas psicológicas y liberación interior*, Indigo, Barcelona, 1992 e *Ser. Curso de psicología de la autorrealización*, Indigo, Barcelona, 1992

outras enerxías, deben ser canalizadas pacificamente para que devehán en enerxías positivas. Cito a F. Vaughan¹²:

O problema do axeitado manexo da cólera é un punto esencial da saúde emocional. Cando recoñecemos-la cólera, a expresamos e a soltamos sen temor, podemos utilizala para cambiar aquilo que nos interese. Outras veces, sen embargo, é unha forma de exercer violencia sobre nós mesmos ou sobre os demais [...] Pero a cólera pódese canalizar e converter en expresión creativa ou en reforma social, e, neste caso, a súa destrutividade transfórmase en enerxía creadora.

E remato recordando e completando un pensamento de Gandhi. No interior do noso propio corazón é certo que poden vivir tódolos demos, como afirmou Gandhi, pero tamén é certo que no interior témo-la forza liberadora, a enerxía creadora. E porque queremos ser libres e creativos e axudar a outras persoas a selo, recoñecemos-las nosas limitacións, mirámolas con serenidade e aceptamos convivir con elas, coas nosas sombras, para volver atopar-la luz, a liberdade e o poder.



12 F. Vaughan, *El arco interno*, Barcelona, Kairós, 1991.